

9. Петров Е. Понятие, признаки и виды недвижимости. Цивилистические записки: межвузовский сборник научных трудов. М.; Екатеринбург: Статут; Институт частного права, 2002. Вып. 2. С. 179–202.
10. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. М.: Международные отношения, 1998. Т. 1. 479 с.
11. Гражданское и торговое право капиталистических государств: учебник / под ред. Р. Нарышкиной. Ч. 1. М.: Международные отношения, 1983. 288 с.
12. Саватье Р. Теория обязательств: юридический и экономический очерк. Пер. с франц. Р. Халфиной. М.: Прогресс, 1972. 440 с.
13. Черниловский З. Лекции по римскому частному праву: учеб. изд. М.: Юрид. лит., 1991. 208 с.
14. Мейер Д. Русское гражданское право: в 2 ч. По испр. и доп. 8-му изд., 1902. Изд. 2, испр. М.: Статут, 2000. 831 с.
15. Романов О. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2004. 304 с.
16. Рахмилович В. О достижениях и просчетах нового Гражданского кодекса Российской Федерации. Государство и право. М.: Наука, 1996. № 4. С. 117–127.
17. Гампер Л. Купля-продажа предприятия в российском гражданском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 28 с.
18. Белов В. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятия. Объекты гражданского оборота: сборник статей / отв. ред. М. Рожкова. М.: Статут, 2007. С. 6–77.
19. Лапач В. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. 544 с.
20. Витрянский В. Основные направления развития гражданского законодательства о предприятии как объекте гражданских прав. Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. 2003. № 3. С. 149–155.

УДК 347.633

ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

FORMS OF PLACING ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

Кройтор В.А.,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Розглянуто форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як цілісну систему; зроблено аналіз результатів реформування інституційних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування. Наголошується на важливості законодавчого закріплення принципу пріоритету сімейного влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Здійснено порівняльно-правову характеристику різних видів влаштування сиріт за різними характеристиками.

Ключові слова: форми влаштування сиріт, діти, позбавлені батьківського піклування, сироти, усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат над дитиною, державна допомога, фактичне виховання.

Рассмотрены формы устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, как целостная система; сделан анализ результатов реформирования институциональных учреждений для детей, лишенных родительской опеки. Отмечается важность законодательного закрепления принципа приоритета семейного устройства детей, лишенных родительской опеки. Предложена сравнительно-правовая характеристика различных видов устройства сирот по разным характеристикам.

Ключевые слова: формы устройства сирот, дети, лишенные родительской опеки, сироты, усыновление, опека, попечительство, приемная семья, детский дом семейного типа, патронат над ребенком, государственная помощь, фактическое воспитание.

The author has studied the forms of placing orphans and children deprived of parental care as an integral system; has analyzed the results of the reform of institutional establishments for children deprived of parental care. The author has emphasized the importance of the legislative consolidation of the principle of the priority of family placement of children deprived of parental care. The author has accomplished comparative and legal characteristics of various types of placing orphans according to different characteristics.

Key words: forms of placing orphans, children deprived of parental care, orphans, adoption, tutorship, custody, foster home, family based care home, patronage over child, national assistance, practical education.

Постановка проблеми. Охорона та захист особистих немайнових і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досить часто стає предметом дослідження вчених. Це зумовлено передусім тим, що такі діти через їхній вік та умови проживання є найбільш уразливою категорією населення. Тому держава Україна на рівні Конституції (ст. 52) взяла на себе обов'язок з утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. На виконання даного положення Конституції в Україні створена розгалужена система державних навчально-виховних закладів, підпорядкованих різним міністерствам, для таких дітей. Крім того, є можливість влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних підставах та умовах до сімей громадян для виховання та

спільного проживання. Отже, сьогодні в Україні є багато можливостей для влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ступінь опрацювання. Правові дослідження форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, свого часу здійснювалися В.Ю. Євко, Н.А. Д'ячковою, Л.М. Зілковською, О.І. Карпенко, Л.В. Лешанич, Д.С. Прутяном, У.В. Романюк, Т.А. Стояновою, Ю.Ю. Черновалюк, І.А. Яницькою й інш. Проте розвиток та функціонування різних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у порівняльному аспекті не був предметом дослідження фахівців у галузі права.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку та функціонування різних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у порів-

няльному аспекті, для виконання важливого завдання сучасного суспільства – забезпечення кожній дитині природного соціального розвитку.

Виклад основного матеріалу. У чинному українському законодавстві відсутня чітка, структурована система форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Правове регулювання підстав для виникнення, порядку влаштування дитини регулюється цілою низкою нормативно-правових актів, починаючи із Сімейного кодексу України (далі – СК) [2] та закінчуючи підзаконними нормативними актами, ухваленими різними державними органами. У ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. до форм улаштування таких дітей віднесено: 1) усиновлення; 2) опіку або піклування; 3) прийомні сім'ї; 4) дитячі будинки сімейного типу; 5) заклади для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [3]. Проте зазначений перелік містить не всі способи влаштування таких дітей.

У науковій літературі висвітлені різні погляди на систематизацію форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Одні вчені виділяють такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як: 1) сім'ї-усиновителі як юридично прирівняні до біологічної сім'ї; 2) дві проміжні форми: опіка та піклування; 3) дві форми державного утримання: інституційна як форма колективного проживання дітей (будинки дитини, інтернати тощо) та сімейна (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат) [4, с. 199]. Ця класифікація не відповідає меті даного дослідження, оскільки в її основу покладений критерій утворення сімейних зв'язків у результаті влаштування дитини. Інші вчені форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, поділяють на сімейні й інституційні. До сімейних відносять такі: усиновлення, опіку (піклування), прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, патронат над дітьми. Інституційними вважають будинок дитини, дитячий будинок, школу-інтернат [4, с. 199]. Проте зазначена класифікація теж не враховує всіх особливостей форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На наш погляд, найбільш зручна й обґрунтована система форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблена В.Ю. Євко, яка виокремлює три форми влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування: сімейну форму (улаштування дітей у сім'ю); інтернатну форму (улаштування в навчально-виховні заклади); квазісімейну форму (улаштування дітей у сім'ю зі збереженням державної підтримки). У межах кожної з названих форм є власні види влаштування дітей, що характеризуються специфічним комплексом юридичних засобів забезпечення прав та інтересів дітей, позбавлених батьківського піклування [5, с. 17–18]. Сьогодні зазначені форми влаштування розвинулися та зазнали модифікації. За нормами чинного законодавства України до сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можна віднести такі: усиновлення дитини; опіку та піклування над дитиною; фактичне виховання. Інтернатна форма передбачає влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до навчально-виховних закладів здебільшого державної форми власності. Квазісімейна форма – улаштування до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, патронат над дитиною.

Пріоритет сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Україна успадкувала радянську систему утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яка ґрунтується на колективних формах опіки. За радянських часів в Україні створена розгалужена система великих інтернат-

них закладів. Значна частина дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, утримується, виховується та навчається в державних дитячих закладах, в яких через велику кількість вихованців діти позбавлені сімейного загляду, материнської та батьківської ласки, справжнього добробуту і, головне, соціальної адаптації з раннього дитинства.

Численні дослідження доводять, що сімейні форми догляду ефективніші щодо задоволення потреб дитини, тоді як інституційний догляд знижує життєві можливості дитини і навіть тривалість життя. Міжнародна практика також засвідчує політику деінституціалізації як умову для проведення реформ, спрямованих на зменшення сирітства в державі. Пріоритет сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, опосередковано закріплено в Конвенції Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) про права дитини (далі – Конвенція) [6]. У ст. 20 Конвенції проголошено, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою. Держави-учасниці зобов'язуються передати таку дитину насамперед на усиновлення і тільки за необхідності направляти до відповідних установ з догляду за дітьми.

Але принцип пріоритету сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не закріплений ні на рівні Конституції України, ні в Сімейному кодексі (далі – СК). Нині цей принцип прямо закріплений у Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. Відповідно до ст. 3 зазначеного Закону, основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї.

Для втілення принципу сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Указом Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11 липня 2005 р. [7] одним із шляхів поліпшення соціального захисту таких дітей визначено реформування системи закладів усіх форм власності для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Завдяки вжитим заходам протягом останніх років дещо зменшилася кількість закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Так, станом на 2007 р. функціонувало 273 інтернатних заклади різних типів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного і шкільного віку системи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики [8]. За даними зазначених міністерств, станом на кінець 2017 р. в Україні функціонував 131 дитячий інтернатний заклад та заклад для соціального захисту для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [9, с. 20]. Визнання законодавцем пріоритету сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, приводить до значного розвитку альтернативних видів улаштування таких дітей. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, на кінець 2017 р. в Україні функціонувало 1 019 дитячих будинків сімейного типу та 3 677 прийомних сімей, у яких виховувалося відповідно 6 809 та 6 880 прийомних дітей [9, с. 22, 23]. За даними сайту «Сімейний патронат в Україні», на цей момент в Україні функціонує сім патронатних сімей, які вже прийняли у своїх домівках та реабілітували 97 дітей [10].

На даний час зміна пріоритетів державної політики у сфері дитинства спрямована на запобігання розміщенню дітей в інтернатних закладах і захист їхнього права на сімейне виховання. Це зумовлено не тільки турботою

про благополуччя дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також необхідністю оптимізації бюджетних витрат на утримання таких дітей. За даними статистики, середня вартість утримання однієї дитини в прийомній сім'ї чи дитячому будинку сімейного типу становить на рік 22 тис. 134 грн. (до 6 років – 19 тис. 600, після 6 років – 24 тис. 667 грн.). Для порівняння: вартість утримання дитини в державному закладі, а саме в школі-інтернаті (діти віком 6–18 років) становить 34 тис. грн.; у будинку дитини (діти до 4 років) – 47 тис. грн.; у спеціалізованому інтернатному закладі – 70 тис. грн. 80% коштів використовується не на саму дитину, а на оплату праці співробітників, сплату комунальних послуг, енергоносіїв, утримання приміщень [11]. Зазначені дані свідчать про економічну доцільність розвитку сімейної та квазісімейної форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з огляду на економію державного бюджету. Крім того, посилення матеріальної підтримки таких форм із боку держави є стимулом і для громадян України брати до своєї сім'ї для виховання та спільного проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Подальша характеристика форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямована на висвітлення особливостей та переваг тієї чи іншої форми влаштування таких дітей.

Сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Одним із видів сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення. Відповідно до ч. 1 ст. 207 СК, усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Суб'єктами усиновлення є усиновлювачі й усиновлена ними дитина. Усиновлювачами можуть бути тільки фізичні особи. Законодавцем висуваються досить суворі вимоги до особистості усиновлювачів. Зазначені вимоги визначаються ст. ст. 211 та 212 СК. Усиновленою може бути дитина, тобто особа до досягнення нею повноліття. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. Отже, незважаючи на те, що усиновлення дітей є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у ч. 1 ст. 208 СК немає вимоги, щоби дитина була саме сиротою або позбавленою батьківського піклування.

Відповідно до ст. 232 СК, з моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права й обов'язки між батьками й особою, яка усиновлена, а також між нею й іншими її родичами за походженням. Із цього моменту виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між особою, яка усиновлена, та усиновлювачем і його родичами за походженням. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача в такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 242 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), усиновлювачі є законними представниками усиновлених малолітніх та неповнолітніх дітей [12]. Отже, усиновлена дитина припиняє всі зв'язки з родичами за походженням. Проте із цього правила є виняток, передбачений у ст. 234 СК. Відповідно до зазначеної статті, дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на компенсацію шкоди у зв'язку зі втратою годувальника, які вона мала до усиновлення. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1260 ЦК, у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – із другого, прирівнюються до родичів за походженням.

Громадяни України, у сім'ях яких виховуються та проживають усиновлені діти, мають право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, допомогу з усиновлення дитини, допомогу на дітей одиноким матерям, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми» від 21 листопада 1992 р. [13].

Наступним видом сімейної форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є опіка (піклування). Особливістю відносин з опіки та піклування є те, що вони регулюються нормами як СК, так і ЦК. У зв'язку із цим є підстави вважати, що норми ЦК є загальними нормами щодо норм СК, які регулюють зазначені відносини. За загальним правилом, до відносин з опіки або піклування над дитиною мають застосовуватися норми СК. Якщо ж особисті немайнові та майнові відносини між опікуном (піклувальником) та підопічними дітьми не врегульовані СК, вони мають регулюватися відповідними нормами ЦК, якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8 СК).

Суб'єктами опіки (піклування) є опікун або піклувальник та дитина, яка є сиротою або позбавлена батьківського піклування. Опікунами (піклувальниками) можуть бути повнолітні дієздатні фізичні особи. Відповідно до ч. 2 ст. 244 СК, під час призначення дитини опікуна або піклувальника враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї. Крім того, особистість опікуна або піклувальника має відповідати вимогам ст. 212 СК.

Зауважимо, що опікуном або піклувальником може бути також юридична особа. Так, відповідно до ст. 65 ЦК, до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Як обов'язкову умову для особистості дитини ст. 243 СК передбачає, що дитина повинна мати статус сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Діти, які влаштовані до сімей опікунів (піклувальників), прийомних сімей чи дитячих будинків сімейного типу, не втрачають статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, і на них поширюються гарантії та пільги, передбачені законодавством України з питань забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вони стосуються гарантій у сфері медичного обслуговування, здобуття освіти, житлового забезпечення, матеріальної підтримки тощо. Якщо за дитиною закріплено майно та житло, воно зберігається до досягнення дитиною повноліття. Відповідальність за його збереження покладається на органи опіки та піклування.

У разі передання дитини під опіку або піклування враховується її згода. У ч. 1 ст. 244 СК зазначено необхідність згоди особи, яка призначається опікуном або піклувальником. У ч. 3 ст. 63 ЦК закріплено, що така згода має надаватися в письмовій формі. Ні ЦК, ні СК не містять вказівки на те, що для передання дитини під опіку (піклування) згоду мають надавати її батьки.

Відповідно до ч. 3 ст. 243 СК, опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування. Суд встановлює опіку над малолітньою або піклування над неповнолітньою особою, якщо під час розгляду справи встановлено, що вона позбавлена батьківського піклування, і призначає опікуна або піклувальника за поданням органу опіки та піклування (ч. ч. 3–4 ст. 60 ЦК).

Оскільки підстави для припинення опіки та піклування пов'язані з досягненням дитиною певного віку та її дієздатністю, опіка та піклування мають строковий характер.

У разі встановлення опіки (піклування) над дитиною її зв'язки з батьками й іншими родичами за походженням

ням не припиняються. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками й іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 247 СК, встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, компенсацію шкоди у зв'язку зі втратою годувальника й інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати.

Відповідно до ч. 2 ст. 242 ЦК, опікун є законним представником малолітньої особи. Піклувальник не визнається ні ЦК, ні СК законним представником неповнолітньої дитини, тоді як усиновлювач є таким представником.

Опікуну (піклувальнику) також надається державна допомога, відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми» від 21 листопада 1992 р. Опікунам призначається допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога за народження дитини та допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Відповідно до ч. 2 ст. 10 та ст. 16 зазначеного Закону, одноразова допомога з народження дитини та допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, призначена опікунам, вважається власністю дитини. Проте в ч. 2 п. 25 постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям із дітьми»[14] передбачені обмеження виплати допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, не призначається в разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Наступним видом сімейної форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є так зване фактичне виховання. Правове регулювання відносин, які виникають у зв'язку з узяттям дитини на виховання в сім'ю без юридичного оформлення таких відносин, здійснюється в ст. 261 СК. Суб'єктами відносин щодо фактичного виховання є особи, які взяли у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, без усиновлення чи оформлення опіки або піклування. Такими особами можуть бути як її родичі (баба, дід, сестра, брат та інші), так і зовсім сторонні люди. СК не встановлює умов, за яких фактичні вихователі можуть здійснювати виховання дитини. Закон не висуває жодних вимог до особистості фактичного вихователя. Іншою стороною відносин фактичного виховання є фактичні вихованці – діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування. Однак дитина, яка проживає в сім'ї фактичного вихователя, може не мати такого статусу, який встановлено державними органами.

Оскільки відносини між дітьми та їхніми фактичними вихователями не набули належного юридичного закріплення, згода дитини та її батьків на влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, до сім'ї фактичного вихователя не вимагається. Проте є підстави вважати, що згода дитини передбачається, з огляду на те, що вона за власною волею проживає в сім'ї фактичного вихователя.

Підставою для виникнення правовідносин між фактичним вихователем та дитиною, позбавленою батьківського піклування, є факт спільного проживання протягом певного часу. Строк, протягом якого ці особи мають спільно проживати для виникнення в них прав та обов'язків фактичних вихователів та вихованців, законом не встановлено. Він має визначатися залежно від причин, через які дитина залишилася без батьківського піклування.

У ст. 261 СК фактичним вихователям надано комплекс особистих немайнових прав та обов'язків щодо виховання та захисту дитини, яку вони взяли у свою сім'ю, аналогічних тим, які мають опікуни та піклувальники. Фактичний вихователь не має права перешкоджати спілкуванню дити-

ни з її батьками й іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

Фактичне виховання не приводить до встановлення між фактичними вихователями та дитиною правовідносин, які існують між батьками та дітьми, отже, не припиняє прав та обов'язків батьків дитини, інших її родичів. Якщо ж особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, у неї виникає обов'язок піклуватися про своїх фактичних вихователів. Відповідно до ст. ст. 261, 262 СК, фактичні вихователі мають право на самозахист своїх вихованців, а також мають право звернутися по захист їхніх прав та інтересів до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень. Крім того, системне тлумачення ст. ст. 249, 261, 262 СК дає підстави для висновку, що фактичні вихователі є законними представниками своїх вихованців.

У ст. 269 СК на осіб, у сім'ї яких виховується дитина, покладено обов'язок надавати їй матеріальну допомогу, якщо в неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу. Крім того, оскільки законодавець прирівнює статус фактичного вихователя до статусу опікуна (піклувальника), є підстави вважати, що проживання дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ї фактичного вихователя не припиняє її права на отримання пенсії, аліментів, компенсацію шкоди у зв'язку зі втратою годувальника та інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати. Отже, на відміну від опікунів та піклувальників, фактичні вихователі зобов'язані утримувати дитину власним коштом, не мають права на отримання державних допомог, крім тих, які призначені дитині до моменту влаштування її до сім'ї фактичного вихователя.

Інтернатна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Інтернатна форма передбачає влаштування таких дітей до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, якими є медичні, навчальні, виховні заклади, інші заклади й установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. Вона має такі види: будинок дитини; дитячий будинок; загальноосвітня школа-інтернат; спеціалізована школа-інтернат I–III ступенів; спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I–III ступенів; загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів; малий груповий будинок; СОС-дитяче містечко; соціальний гуртожиток, центр соціально-психологічної реабілітації дітей. Зазначені заклади поділяються залежно від віку і стану здоров'я дітей. Суб'єктами даної форми влаштування, з одного боку, є інтернатні заклади різних типів, які є юридичними особами. Такі заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форм власності. З іншого боку, суб'єктами є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також діти, розлучені із сім'єю, які влаштовуються до таких закладів із метою задоволення їхніх життєвих та освітніх потреб за умов повного утримання їх коштом засновника чи власника. Згода дитини та її батьків для розміщення її до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не вимагається. Підставою для зарахування учнів (вихованців) до таких закладів є наказ директора відповідного закладу. Строк перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у відповідних закладах залежить від віку, стану здоров'я та житлових умов дитини.

Відповідно до ст. 245 СК, якщо дитина постійно проживає в закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів. Отже, адміністрація зазначених закладів може бути законним представником дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у них.

Діти, які проживають у дитячому будинку або загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, мають право на збереження родинних стосунків. Тобто в разі вміщення дитини до таких закладів її зв'язок із родичами за походженням не припиняється.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р., держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до мінімальних соціальних стандартів та прожиткового мінімуму згідно із законодавством та коштом відповідних бюджетів.

Квасісімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Найбільш популярною сьогодні є квазісімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вона передбачає патронат над дитиною, прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу. У разі влаштуванні дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, до сім'ї патронатного вихователя, до прийомної сім'ї або до дитячого будинку сімейного типу зв'язок дитини з батьками й іншими родичами за походженням не припиняється. Крім того, на період перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, у прийомній сім'ї або дитячому будинку сімейного типу за нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на компенсацію шкоди у зв'язку зі втраченою годувальника, які вона мала до влаштування в сім'ю патронатного вихователя, прийомну сім'ю, до дитячого будинку сімейного типу.

Відповідно до ч. 1 ст. 252 СК, патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин. Суб'єктами патронату над дитиною є патронатний вихователь і дитина. Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї. Умови, за яких патронатний вихователь може надавати соціальні послуги дитині, яка передана до його сім'ї, зазначено в ст. 212 СК України. Відповідно до п. 7 постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», патронатним вихователем може бути громадянин України, який має досвід виховання дитини, відповідні житлові умови для надання послуг із догляду, виховання та реабілітації дитини у своєму помешканні [15]. Іншим учасником відносин із патронатного виховання є дитина, яка через складні життєві обставини тимчасово не може проживати разом із батьками чи законними представниками.

У СК не розкривається поняття «складні життєві обставини». Визначення цього терміна міститься в ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. Відповідно до зазначеної норми, складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [16]. Виходячи з даного визначення, можна зробити висновок, що в сім'ю патронатного вихователя можуть влаштовуватися не тільки діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а й інші діти, які опинилися в несприятливих для їхнього життя та розвитку умовах. Відповідно до ст. 254 СК, для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, а також письмова згода її батьків, інших законних представників.

Підставами для виникнення правовідносин між патронатним вихователем та дитиною, яка передана до його сім'ї, є система договорів, які укладаються між патронатним вихователем та органом опіки та піклування. Так, відповідно до п. 10 постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 «Деякі питання здійснення патронату над дитиною», орган опіки та піклування за наявності рекомендації про можливість надання послуги з патронату над дитиною укладає з кандидатом у патронатні вихователі договір про надання такої послуги [15]. Обов'язки, права та відповідальність патронатного вихователя під час перебування дитини в його сім'ї визначаються договором про патронат над дитиною, який укладається, відповідно до ст. 253 СК, у письмовій формі. За договором про патронат над дитиною орган опіки та піклування влаштовує дитину, яка перебуває в складних життєвих обставинах, у сім'ю патронатного вихователя. Батьки або законні представники дитини є стороною зазначеного договору в разі влаштування дитини за їхньою згодою [15].

Відповідно до ч. 6 ст. 252 СК, термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати трьох місяців. За наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя понад зазначений термін, орган опіки та піклування може його продовжити. Загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати 6 місяців. Отже, влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя є тимчасовим заходом, який здійснюється на невеликий термін.

Дитина, влаштована в сім'ю патронатного вихователя, має право підтримувати особисті контакти з батьками й іншими родичами. Цьому праву дитини кореспондує обов'язок патронатного вихователя сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами. Отже, дитина, передана в сім'ю патронатного вихователя, не втрачає зв'язків зі своїми родичами за походженням.

У законі не визначено, чи є патронатний вихователь законним представником дитини, яка йому передана. На наш погляд, враховуючи тимчасовий характер проживання дитини в сім'ї патронатного вихователя, можна зробити висновок, що патронатний вихователь не є законним представником дитини. Її законними представниками залежно від життєвих обставин можуть бути її батьки, опікун, піклувальник, заклад, в якому дитина перебувала до передавання її в сім'ю патронатного вихователя тощо.

За надання послуг зі здійснення патронату над дитиною патронатному вихователю надається грошове забезпечення. Він також має право на отримання соціальної допомоги на утримання дитини у своїй сім'ї та компенсацію витрат на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за патронатного вихователя [15]. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 256 СК, у разі влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя її батьки не звільнюються від обов'язку щодо утримання дитини.

Правове регулювання діяльності прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу має багато спільних рис, тому вони будуть розглядатися разом.

Відповідно до ст. 256¹ СК, прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Відповідно до ст. 256⁵ СК, дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних [17].

Зазначені види влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, об'єднує правовий статус їх суб'єктів, підстави для виникнення та строки перебування в них дітей, а також правові наслідки їх створення.

Так, суб'єктами прийомної сім'ї є прийомні батьки, а дитячого будинку сімейного типу – батьки-вихователі. До особистості цих осіб висуваються однакові вимоги, зазначені в ст. 212 СК. Ними можуть бути як подружжя, так і окрема особа, яка не перебуває в шлюбі. Вони є законними представниками дітей, які їм передані для виховання та спільного проживання, і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Іншими суб'єктами цих видів влаштування є прийомні діти або вихованці дитячого будинку сімейного типу. Ними є діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування. На влаштування такої дитини до прийомної сім'ї або до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини. Згода батьків дитини або її законних представників на влаштування дитини до таких сімей не вимагається.

Прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу створюються на підставі рішення державної адміністрації або виконавчого комітету міської ради. Із прийомними батьками органом, який ухвалив рішення про створення прийомної сім'ї, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї, а з батьками-вихователями – договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

Прийомні діти в прийомній сім'ї, а вихованці в дитячому будинку сімейного типу проживають і виховуються до досягнення ними 18-річного віку, а в разі навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації – до їх закінчення.

Прийомні діти та вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками й іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Відповідно до п. 18 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 «Про затвердження

Положення про прийомну сім'ю» [18], одному із прийомних батьків виплачується грошове забезпечення. Відповідно до п. 22 постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», батькам-вихователям дитячого будинку сімейного типу виплачується грошове забезпечення [17]. У прийомній сім'ї право на грошове забезпечення має тільки один із прийомних батьків, а в дитячому будинку сімейного типу таке утримання сплачується обом батькам.

Прийомним батькам та батькам-вихователям також щомісячно виплачується державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у розмірі двох прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку. Державна соціальна допомога на дітей призначається в грошовій формі батькам-вихователям на кожну дитину-вихованця і прийомним батькам на кожну прийомну дитину. Батьки-вихователі і прийомні батьки мають право на погашення видачків щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Висновки. Здійснений економіко-правовий аналіз форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє зробити такі висновки.

Отримавши в спадщину від Радянського Союзу розгалужену систему інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Україна визнала і на законодавчому рівні закріпила принцип пріоритету сімейного виховання таких дітей.

Нині в Україні здійснюється поетапне реформування інституційних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування, та активний розвиток альтернативних видів влаштування таких дітей.

Значно збільшене державне забезпечення форм влаштування сиріт на основі сімейного виховання.

Правове регулювання окремих видів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нині залишається суперечливим та потребує подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947–III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № № 21–22. Ст. 135.
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342–IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 6. Ст. 147.
4. Кривачук Л.Ф. Сімейні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 3. С. 197–203.
5. Євко В.Ю. Дитячий будинок сімейного типу в системі форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування: моногр. Харків: Ксилон, 2010. 156 с.
6. Конвенція ООН про права дитини: міжнар. документ від 20 листопада 1989 р. Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. С. 205.
7. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей: Указ Президента України від 11 липня 2005 р. № 1086/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 28. Ст. 618. С. 26.
8. Всеукраїнська нарада «Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування». URL: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/958> (дата звернення: 01.12.2018).
9. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. К.: Інформаційно-аналітичне агенство, 2018. 77 с.
10. Сімейний патронат в Україні. URL: <http://www.patronat.in.ua> (дата звернення: 02.12.2018).
11. Меляков А.В., Рагімова С.О. Місце органів виконавчої влади у впровадженні альтернативних форм влаштування дітей. Державне будівництво. 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_2_40 (дата звернення: 02.12.2018).
12. Цивільний кодекс України: Закон від 16 січня 2003 р. № 435–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811–XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21.
14. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751. Офіційний вісник України. 2001. № 52. Ст. 2365. С. 94.
15. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148. Офіційний вісник України. 2017. № 26. Ст. 739. С. 53.
16. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 358.
17. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564. Офіційний вісник України. 2002. № 18. Ст. 925. С. 12.
18. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. Офіційний вісник України. 2002. № 18 Ст. 926. С. 19.